

John Komlos: A valójában létező gazdaság és az emberarcú kapitalizmus alapjai

Óry Virág

DOI: 10.14267/VILPOL2025.04.16

A közgazdaságtani gondolkodók bizony manapság gyakorta elkövetnek egy nagy hibát: le ragadtak a múlt közgazdaságtani alapfeltevésein. A közgazdaságtan mai képviselői annak oktatása során sokszor úgy állítják be a piacot, mint valami, ami elméletben jól működik, azonban annak gyakorlatban megnyilvánuló működéséről már nem ejtenek szót. Egyszóval az oktatásban sok esetben megmaradt a főáramú, neoklasszikus szemlélet.

John Komlos könyvében arra hívja fel a figyelmet, hogy a közgazdaságtani elemzések megalkotásához először is az empirikus bizonyítékokat kell felhasználni ahelyett, hogy elsőként feltételezésekkel éljünk, tehát a közgazdaságtani tudományterület középpontjában sokkal inkább az empirikus, tapasztalati bizonyítékoknak kell állnia, mint a megalapozatlan megállapításoknak, feltételezéseknek. Az író a neoklasszikus közgazdaságtant erős kritikával illeti, amely szerinte tulajdonképpen a hétköznapi valóság elhomályosítása. A mai közgazdaságtani gondolkodóknak pedig a valóságot kellene előtérbe helyezniük. Ezt a kérdéskört járja körül jelen könyv.

Többek közt azért is ragadta meg a tekintetemet ez a könyv, mert John Komlos, az író egy magyar származású amerikai gazdaságtörténész. 12 éves korában emigráltak családjával az Amerikai Egyesült Államokba, egészen pontosan Chicago-ba, így ott is nőtt fel, a Chicagói Egyetemen szerzett diplomát először történelem, majd közgazdaságtan szakon. Az antropometriai történelem kifejezést hozzá kötjük. A Münchener Egyetem gazdaságtörténeti tanszékének tan-székvezetője volt 18 éven át. 79 éves ugyan, de 2021-ben adta ki most tárgyalt művét.

A könyv 15 fejezetet foglal magába, mindegyik a gazdasági tanulmányok egy-egy külön szegmensére koncentrálódik. Az első 9 fejezet (1-9. fejezet) a mikroökonómia jelenségeit, alapfeltevéseit veszi végig, míg az utolsó hat fejezetben (10-15. fejezet) a makroökonómia rejtelseibe pillanthatunk be egyfajta, a megszokottnál kritikusabb szemléletmódot alkalmazva.

A mikroökonómiai részben először is szó esik a könyv címének értelmezéséről, az egyenlőtlenségekről, a jólét növeléséről, annak problematikájáról, a hasznosságérzet maximalizálásáról, a hatalomról és a termelési tényezőkről. A makroökonómiai részben pedig olvashatunk a Keynes által képviselt nézetekről, a munkaerőpiacról, az adókról, államadósságról, valamint végül a válságokról, melyek a kiindulópontokat is jelentették a könyv megírásához.

A könyv tartalmának összefoglalásához először is fontos leszögezni, hogy mivel a könyvet egy USA-ban élő ember írta, leginkább az ott elterjedt nézeteket, gazdasági helyzetet veszi alapul. Elemzésemet azzal kezdeném, hogy értelmezzük a címben is szereplő emberarcú kapitalizmus kifejezést. A fogalom használatával az író azt szeretné hangsúlyozni, hogy meg kell reformálni a gazdasági szemléletmódunkat oly módon, hogy ezentúl ne a materializmust erősítsük, hanem a jólét elérésére koncentráljunk. Habár a szerző nem definiálta pontosan, a könyvben a materializmus tulajdonképpen eszköz a jólét elérése érdekében. Jelenleg úgy teszünk, mintha csak a materializmus, fogyasztás lenne a cél, csak arra koncentrálunk, hogy minél többet fogyaszszunk, mert úgy lesz magas a GDP, és úgy fog az ország, a világ erősödni. Azonban a GDP nem egyenlő a jóléttel, ahogy azt már számos alkalommal hallhattuk korábban is, pedig manapság sajnos ez a nézet terjedt el.

A közgazdaságtanban nagyon fontosak a modellek, ezt senki sem vitatja, ugyanis ezek a közgazdaságtani elemzés eszközéül szolgálnak, elengedhetetlenek tehát ahhoz, hogy a világunk gazdasági történéseit meg tudjuk magyarázni. A szerző szerint gond azzal van, hogy a tanárok a hallgatóik számára gyakran nem egy valós, megtörtént eseményen keresztül mutatnak be egy modellt, hanem egy valósnak tűnő példa alapján. Így sajnos gyakran félreértelmezhetik a modelleket a hallgatók, ezzel pedig a tanárok ahhoz járulnak hozzá, hogy a fiatalok ezeket később gazdasági szakemberként rosszul használják (persze ezt nagy általánosságban jelenti ki, számos olyan tanár van, aki a gyakorlati szemléletmódot is átadja a hallgatóknak az órán).

A mikroökonómiai megközelítés gyakran azt hangsúlyozza, hogy racionális módon a kereslet és a kínálat határoz meg mindent, azonban a piacok nem mindenhatók: hiába érzékeljük azt, hogy a GDP, a jövedelem nő, folyamatosak a kutatások, ezek csupán a tárgyi fejlődést jelzik.

A 2. fejezetben arról olvashatunk, hogy a gazdasági modellek felállítása során a pszichés fejlődésre ugyanakkora mértékben kellene figyelniük, mint a tárgyi, materiális fejlődésre, ezt azonban a gazdasági modellekből általában kihagyják. De ki beszél akkor arról, hogy mi a helyzet az önértékelésünkkel, a stressz szintünkkel, az ennek következtében kialakuló agresszivitásunkkal, hiszen a jóléthez a pszichés lelkiállapotunk egyensúlya is hozzátartozna. Véleményem szerint a probléma az, hogy a közgazdaságtan nem foglalkozik az érzelmekkel, érzésekkel. Pedig rendkívül fontos a komplex látásmód: hogy ne csak a tárgyi fejlődést érzékeljük, hanem vegyük észre, az emberek döntéseiket nem mindig racionálisan hozzák meg.

Az író szót ejt arról, hogy a szabadpiacok ugyan hatékonyak tűntek, de leginkább csak az egyenlőtlenségeket növelték a társadalmon belül. Ezt mutatja a Gini-index is: az USA-ban a népesség felső 10 %-a keresi meg a jövedelem 55%-át. A gond az, hogy sok főáramú közgazdász csak az átlagjövedelem növekedésére koncentrál, azonban sokkal inkább arra kellene figyelem-

mel lenni, hogy a jövedelem hogyan oszlik el a társadalmon belül, hiszen az mutatná az igazi haladást, a nép igazi jólétét. Véleményem szerint a szerzőnek ez a meglátása helyes, és különösen jól illusztrálható ez a feltevés az USA társadalmán belül.

A közgazdaságtan egyik alapfeltevése, hogy végtelen igényünk, szükségletünk van, mely fogyasztási igényt ki kell elégítenie az eladóknak, termelésnek és annak érdekében, hogy ezt meg tudják tenni, folyamatos fejlődésre, több termékre van szükség, ahogy azt a 3. fejezetben láthatjuk. Ez a gondolat viszont az író szerint már nem helytálló, mert számos olyan termék van, ami nem lenne alapvető szükséglet: csak azután válik szükségessé, hogy legyártották (úgymond az eladók teremtették meg az igényt a termékre). Ilyenre példa az iPhone. Úgy gondolom, hogy ez egy fontos szempont. Számos esetben érezhetjük azt, hogy igazából már semmire sincs szükségünk, hiszen elégedettek vagyunk az életünkkel, azonban hirtelen kijön például egy új típusú autó vagy számítógép, és máris egy nagy beruházást tervezünk, amivel eredményképp pörgetjük a gazdaságot (persze nem ez a cél lebeg egy átlag fogyasztó szeme előtt, hanem a saját hasznosságának növelése). Valahol elgondolkodtató, vajon a járványszerűen terjedő, felkapott termékek miért mindig olyan drágák?

A neoklasszikus gondolkodók úgy tartják, hogy a fogyasztók racionális módon maximalizálják hasznosságukat, tehát anélkül, hogy figyelembe vennék érzelmeiket, érzéseiket. Ez a feltételezés azonban helytelen: a fogyasztók nem tudnak minden információt a termékekről (korlátozott racionalitás), így automatikusan összezavarodhatnak, vajon segíti-e hasznosságérzetük növekedését az adott termék megvétele. Sok esetben fordul elő az is, hogy megveszünk egy új terméket, majd később megbánjuk, ebben pedig van egy fontos tanulság: amióta egyre több terméket gyártanak annak érdekében, hogy a főáramú gondolkodók szerint ki tudjuk elégíteni minden igényünket, azóta egyre gyakoribbá vált az impulzív vásárlás. Az impulzív vásárlás során pillanatnyilag azt érezhetjük, hogy szükségünk van az adott termékre, egy óra elteltével azonban sokszor megbánjuk, hogy beruháztunk. A ráeszmélés pillanatában viszont általában már késő, nem fordíthatjuk vissza a vásárlást, a következmény pedig a hasznosságérzetünk csökkenése.

A 4. fejezetben tehát arra szeretné az író felhívni a figyelmet, hogy valóban, a pszichológia az a tudományterület, mely az emberek érzéseivel, érzelmeivel foglalkozik. Mivel a fogyasztók emberek, az embereket pedig gyakran az érzelmeik vezérik, nem pedig a teljes objektivitás, közgazdasági modelljeinkben ezt is meg kellene időnként jeleníteni. Szükséges azt is kiemelni, hogy a körülöttünk lévő döntő befolyással bírnak vásárlási szokásinkra. Ha azt látjuk, hogy körülöttünk sokan járnak étterembe, mi is megpróbálunk eljutni egybe. Ezt szemlélteti az egymástól függő hasznosságfüggvény is, melynek elmélete kiemeli a külön egyének egymástól függő fogyasztását.

Az 5. fejezetben az író kihangsúlyozza, hogy fontos kérdés az, hogy kinek a kezében van a hatalom egy gazdaságon belül. A közgazdaságtani könyvekben olvashatunk tökéletesen versenyző piacokról és monopóliumokról. Nyilvánvalóan a monopólium káros, ugyanis a hatalom azon a piacon egy kézben, a monopólium kezében összpontosul. A főáramú közgazdaságtani gondolkodók azonban általában nem foglalkoznak a monopóliumokkal, szemük előtt a tökéletesen versenyző piacok lebegnek, amelyek esetében viszont nem beszélhetünk hatalomról, hiszen annyi

eladó és vevő van jelen, hogy a hatalom teljes mértékben decentralizálódik. Közgazdaságtani szempontból az ideális forma a tökéletes verseny, azonban a megvalósulása már sokkalta ritkább, és itt egy újabb neoklasszikus, tévesnek vélhető feltételezéssel kell szembenéznünk. Mert bizony a gazdaságunkban számos esetben igenis jelen van a hatalom, mégpedig a monopóliumok és az oligopóliumok kezében. Ezeket pedig állami szinten szükséges kezelni.

Folytatásként a 6. fejezetben az író specifikusan rámutat arra, hogy mi a baj a tökéletesen versenyző piacok közgazdaságtani könyvekben olvasott jellemzésével: homogén termékeket gyártanak, nincs termékdifferenciálás, nincs minőségbeli különbség, nincsenek márkák, így reklámozásra sincsen szükség. Az elmélet szerint a fogyasztók a „királyok”, ők határozzák meg a keresletükkel a piaci árakat, és a vállalatok elfogadják azt, ők az árelfogadók. Ez az elmélet azonban hibásnak tűnik a modern gazdaság leírására, ugyanis alig tudunk ilyen tökéletesen versenyző piacot említeni. A domináns piaci forma inkább a korlátozott verseny, de semmiképpen sem a tökéletes verseny. Elméletben ugyan szépen, sematikus hangzik, mintha egyszerűen működnének a piacok, azonban a valóság korántsem így néz ki, erre pedig fontos felhívni az emberek figyelmét.

Az elmélet szerint a tökéletesen versenyző piacokon működő vállalatok csak a költségeiket tudják fedezni hosszú távon, míg a monopóliumok el tudnak érni nagyobb profitot, mivel ők egymaguk határozzák meg az árakat, így nyilván maguknak fognak kedvezni. A piacról és a versenyről szóló elméleteknek a középpontjában nem a tökéletes versenynek kellene lennie, hanem a monopóliumoknak, mondja a szerző.

Fontos kiemelni azt, mi a helyzet a termelési tényezőkkel, különösen a munkaerővel. Hagyományos értelemben 5 termelési tényezőt tudunk megemlíteni, legalábbis ezek szerepelnek a közgazdaságtani tankönyvekben, melyeket a fiataloknak tanítanak Amerikában. Ez az 5 termelési tényező: tőke, gépek, munkaerő, természeti tényezők és az információ. Ezekon kívül azonban csomó más is megemlíthető lehetne, melyek együttese eredményezi a végén az egész terméket. Ezek lehetnek például az infrastruktúra, a vállalkozói szellem, a társadalmi tőke, a tudás, a kultúra, a jogrendszer és az intézmények. A hagyományos elmélet szerint a munkavállalók a vállalaton belül előállított határtermékük értékével megegyező bért kapnak. Azonban, ha ez így lenne ténylegesen, akkor a reálbéreknek követniük kellene a munka termelékenységét, mely az utóbbi időben a technológiai fejlesztéseknek köszönhetően növekedésnek indult. Adatokkal támasztható alá, hogy már körülbelül 40 éve nem tud a kettő tényező egymás mellett haladni: a termelékenység messze gyorsabban növekszik, mint a reálbér.

A 8. fejezetben az író kifejti, hogy az idő előrehaladásával már nemcsak egyszerű gazdasági társaságok jöttek létre, hanem úgynevezett modern cégek is. A gazdasági társaságok esetét nézve kiemelendő problémaként említhetjük azt a jelenséget, hogy egy részvénytársaság esetében a vezérigazgató a saját hasznát szeretné mindenáron növelni, még akkor is, ha ez a részvényesek kárára megy. Tehát a vezérigazgatók nem érdekeltek abban, hogy a részvényesek is jól járjanak. Ha sok ilyen szituációt találunk egy gazdaságban, akkor az igencsak csökkenti a hatékonyságot és az elégedettséget. Annak érdekében, hogy az információs aszimmetriákat minimalizáljuk és hogy az opportunistá viselkedést is csökkenteni tudjuk, ezáltal pedig növekedni

tudjon a gazdaság hatékonysága, elengedhetetlen az állami beavatkozás, hogy például konkrétabb, széleskörűbb szabályozásokkal kezelni tudják a kikapukat kijátszó embereket. Tehát a szabályozásokkal csökkenteni kell a kikapuk számát annak érdekében, hogy nagyobb hatékonyságot lehessen elérni. Nem utolsó szempont, hogy ennek következményeként a gazdaságon belüli bizalom is növekedésnek indulhat.

A bérek kérdéskörét tovább elemezve, a főáramú gondolkodók annak adnak hangot, hogy a minimálbér központi állami meghatározása káros hatással van a gazdaságra, ugyanis azt ily módon nem a kereslet és kínálat határozza meg. A minimálbér szintjének meghúzóása arra ösztönzi a munkaadókat, hogy kevesebb munkaerőt foglalkoztassanak, mivel a nekik járó alapbér egyre nő évről évre. Ez szerintük hozzájárul a munkanélküliséghez. Azonban szerintem inkább onnan kellene nézni, hogy a munkaadóknak munkavállalókat kell foglalkoztatniuk cégük működéséhez, tehát a szükséges mennyiségnél lejjebb nem adják, de a minimálbér emelése hatására lehetséges, hogy azt a saját árai növelésével fogják kompenzálni. Ez árfelhajtó hatású lehet, de nem hinném, hogy arra ösztönöznék a munkaadókat, hogy kevesebb embert foglalkoztassanak. Hiszen az nekik sem lenne hasznos és jövedelmező.

A 10. fejezetben kezdődik a makroökonómiai rész. Az 1929-es pénzügyi válság idején Keynes érezte, hogy nagy váltásra van szükség, így átformálta kissé a makrogazdasági fogalmakat, vagy mondhatjuk úgy is, hogy megalkotta azokat. Ügyelt arra, hogy fenntartsa a kapitalista rend két alappilléret: a szabadpiacot és a magántulajdont. A válság következtében azonban hatalmas munkanélküliség alakult ki. Felismerte, hogy nem szabad arra várni, hogy a piac korrekciókat tudjon eszközölni, és kiigazítsa az eltolódott helyzetet, így az állami beavatkozást támogatta. Ezzel az ötletével szembement a klasszikus közgazdászok által képviselt ideológiával. A gazdaság azonban továbbra is a megszokott önkorrekció alapján működött, nem is okozott Keynes számára nagy csodát, amikor azt látta, hogy egyre több vállalat jelent csődöt, a munkanélküliség pedig továbbra is súlyosan nő. Ez veszélybe sodorta az egész kapitalista rendszert. A defláció csak tovább gyorsította a folyamatokat, és a fogyasztás is drasztikusan visszaesett, a beruházásról nem is beszélve.

Keynes a fiskális és a monetáris politikában is változást követelt. Tőle származik a mai felfogásunk a GNP képletéről, mellyel megteremtette a makroökonómiát. A klasszikus közgazdaságtan hívei számos kritikát intéztek Keynes felé, többek közt a következőket emelték ki: Keynes nem racionális gazdasági szereplőkre alapozza kijelentéseit; Keynes azt hangoztatta, hogy az aggregált kibocsátás szempontjából a pénzmennyiség számít, míg a klasszikus közgazdászok szerint a pénz csak passzív szerepet tölt be a gazdaságban; a klasszikusok szerint Keynes túl nagy szerephez juttatja a kormányt, ezzel pedig korlátozza az egyéni szabadságot. Keynes a gazdasági történések értelmezésére olyan változókat használt, mint a teljes kibocsátás, munkanélküliségi ráta, ezek pedig teljesen értelmezhetetlenek voltak a klasszikus közgazdaságtant hirdetőknél, mivel ők alulról, az egyéni döntéshozóktól, egyéni szinten kezdték el felépíteni modelljeiket.

Az adók, az államadósság mértéke, valamint a megtakarítások további olyan fogalmak, melyek elengedhetetlenek a makroökonómiai elemzés során. Ezekben a kormány szerepe lényeges, ugyanis a fiskális és a monetáris politika révén befolyásolni tudja az aggregált keresletet.

Keynes amellet érvelt, hogy anticiklikus gazdaságpolitikát kell követni, vagyis fellendüléskor restriktívet, recesszió idején pedig expanzívat. Az elmélet jónak tűnt egészen addig, amíg a gyakorlatban be nem kellett vetni: az USA államadóssága hirtelen nőtt meg az anticiklikus gazdaságpolitika követése következtében.

A 13. fejezet tér ki a komparatív előnyökre. A közgazdaságtani tanulmányaink során szinte az első elmélet, melyet megtanulunk, a komparatív előnyök elmélete, amely azt mondja ki, hogy ha két fél külön-külön arra a termék, szolgáltatás előállítására szakosodnak, melyben a legjobbak, majd kereskednek egymással, akkor mindkét fél előnyösebb helyzetbe kerül. Ez a nyitott kereskedelem alapja. Azonban manapság már megkérdőjelezhető ez a feltevés, amely régen igaznak bizonyult. Ugyanis a pénz használata, a hitelfelvétel lehetősége, az árfolyam-manipuláció már olyan mértékben tudja ezt a feltevést elhomályosítani, hogy nem tekinthetjük ezt egy alapigazságnak a közgazdaságtani tanulmányaink során.

Mindazon különbség, melyet felvezettem a könyv által a főáramú közgazdászok nézetei és a mai elméletek között, a 2008-as pénzügyi válság során csúcsosodtak ki, indultak útnak. A 2008-as gazdasági világválság egy hatalmas törést jelentett, szinte akkorát, mint amit az 1929-es válság okozott. Az emberek elveszítették a munkájukat, hatalmas államadósság halmozódott fel, a nyugdíjak elvesztek, a megtakarítási számlák is megsemmisültek, sokaknak pedig mindennek következtében el kellett hagyniuk otthonaikat, szinte mindenki kilátástalan helyzetbe került. Holott tanulhattak volna a közgazdászok az 1929-es válság eredményeiből, azonban ez nem így történt, és figyelmen kívül hagyták azt, hogy a korábbi elméletek a gazdasági világ, a globalizáció és mindennek együttes hatása következtében bizony már nem teljesen illik rá a világunkra az az elmélet, amelyet mintegy 100-200 évvel ezelőtt megfogalmaztak.

A szerző szerint a 2008-as gazdasági válság elkerülhető lehetett volna, ha a döntéshozók tényleges következtetéseket és tanulságokat vontak volna le a korábbi válságok eredményeiből; azonban ez nem így történt.

A könyvet mindenkinek csak ajánlani tudom, ugyanis első olvasásra is jól érthető a benne megfogalmazott tartalmi lényeg. Az író arra törekedett, hogy az olvasók számára egy olyan kritikai szemléletmódot adjon, amely a jelenlegi gazdaságunk pontos értelmezéséhez segít és melyet az USA-ban oktató tanárok gyakran kihagynak a hallgatóknak tartott óráik alkalmával. Arra is felhívta a szerző a figyelmet, hogy habár sok esetben a modellek egyszerűsége (ceteris paribus elv) okozza a fontos tényezők figyelmen kívül hagyását, máskor az elmélet maga nem illik már rá a gazdaságunkra. Egy a lényeg: nem szabad teljesen támaszkodni a leegyszerűsített modellekre, körül kell járni minden gazdasági helyzetet. Fontos, hogy figyelembe vegyük az elméleteket, a modelleket, de mindezt úgy, hogy közben a szemünk előtt lebegjenek az adott gazdasági történés annak feltételei, elengedhetetlen tulajdonságai, hogy ténylegesen pontos elemzést tudjunk végrehajtani.